

Nem írom meg a szájakat.
Arcok nélkül véstem agyamba
a hússosat, a nyitottat, az alvót,
s a fehérét, mi megremegett minden szavamra.
A kis pihéket, az ívek lágy hídjait,
ami, ha sokáig nézed, hallgatni tanít.
Nem! Minden száj lángoló szavanna.

Nem írom meg a véletlent.
Időmet, ahogyan össze- és visszakavarta.
Istent se írom meg. Nem pazarlom
a szavaim minden avarhalomra.
Az elhallgatást írom. A hiányban ragyogó pompát.
Ami megvan, elmúlik: felépítik és lebontják.
Óröm szavaim. Valami félkész alkalomra.

Salman Rushdie

VILÁGNAK MENEDÉKE

Greskovits Endre fordítása

Nagy Akbar új „diadalvárosának” kísérteties homokkő palotái hajnalban úgy festettek, mintha vörös füstből volnának. A legtöbb város szinte már születésekor azt a benyomást kelti, hogy örökkévaló, de Szíkrí mindig olyan lesz, mint a délibáb. Ahogy a nap a zenitre emelkedett, a hőség bunkósbotja a kőlapokat verte, minden emberi fület megsüketített, úgy remegett tőle a levegő, akár egy rémült antilop, és elmosta a hártárt a jőzanság meg a mámor, a képzeletbeli és a valóságos közt.

Még a nagymogul is képzelésbe merült. Királynék lebegtek szellemként a palotáiban, rádzsput és török ágyasok kergetőztek egymással. E fejedelmi személyek közül az egyik nem létezett. Képzelt feleség volt, akit Akbar álmodott meg úgy, ahogy a magányos gyermekek álmodnak maguknak képzeletbeli barátokat, és a sok élő, bár lebegő hitves jelenléte ellenére a nagymogul arra a véleményre hajlott, hogy az igazi királynék a fantomok, a nem létező kedves pedig az igazi. Nevet is adott neki, Dzsódhának hívta, és senki emberfia nem mert ellentmondani neki. A női lakrész visszavonultságában, a palota csendes folyosóin Dzsódhá befolyása és hatalma nőtt. Tánzsén, a nagy muzsikusz írt dalokat hozzá, és maga a perzsa Abdusz Szumad mester festette le egy álom emlékéből úgy, hogy soha nem látta az arcát, de a nagymogul, amikor megpillantotta a művet, összecsapta kezét a lapról ragyogó szépség láttán.

– Eltaláltad a megszólalásig – kiáltotta, mire Abdusz Szumad megnyugodott, és már nem érezte úgy, hogy a feje túl gyengén illeszkedik a nyakához; s miután a nagymogul festőjének e látnoki művét kiállították, az egész udvar valóságosnak tudta Dzsódhát, és a legelőkelőbb udvaroncok, a *Navaratna*, azaz a Kilenc Ékkő tagjai, mind elismer-

ték nem csupán a hölgy létezését, hanem szépségét, bölcsességét, mozdulatainak kecsességét és hangjának lágyságát is. Akbar és Dzsódhbái! Ah, ah! Ez a kor szerelmi története.

A város végre elkészült, épp időben a nagymogul negyvenedik születésnapjára. Tizenkét hosszú, forró évig építették, de az uralkodónak egy darabig az volt a benyomása, hogy erőfeszítés nélkül, mintegy varázsütésre emelkedik évről évre. Amíg az új fővárosban tartózkodott, építési minisztere semmilyen munkálatot nem engedélyezett. Ilyenkor a kőművesek szerszámai elnémultak, az ácsok nem vertek be szögeket, a festők, mozaikkészítők, függönyözők és faragók mind eltűntek szem elől. Mindent az öröm párnázott ki. Csak az élvezet hangjai hallatszottak. A táncosok bokacsörgői édesen visszhangoztak, a szökökutak csilingeltek, és a zseniális Tánzsén halk muzsikáját sodorta a szellő. Verseket suttoztak az uralkodó fülébe, és csütörtökönként bágyadt játék folyt a *pacsiszi* udvaron, ahol rabszolgai helyettesítették a sakkfigurákat. A lefüggönyözött délutánokon, a surrogó *pankhák* alatt a szerelem nyugodt időszak a következett.

Nincs olyan város, amely csak palotákból áll. Az igazi város, amely fából, sárból, trágyából, téglából és kőből épült, ott kuporgott az uralkodói rezidencia hatalmas vöröskő lábazata alatt. Negyedei emberfajták és mesterségek szerint oszlottak meg. Emitt az ezüstművesek utcája, ott a forró levegőjű, csattogó fegyverkovácsműhelyek, amott meg, abban a harmadik síkatorban a karkötő- és szövetboltok. Keletre a hindu kolónia, azon túl pedig, a városfal mentén a perzsa negyed, amögött a turániak körzete és még azon is túl, a Péntek-mecset óriási kapujának szomszédságában azoknak a muzulmánoknak a házai, akik Indiában születtek. A környéket a nemesek villái tarkították, ott állt az a műterem és írószoba, amely máris híres volt országszerte, egy zenepavilon és egy másik épület a táncelőadásoknak. Az alacsonyabb rendű Szíkrík többségében nem nagyon volt idő a tétlenségre, és amikor a nagymogul hazatért a háborúkból, a hallgatás parancsa szinte fojtogatta a vályogvárost. A csirkéket levágásuk pillanatában el kellett némítani, nehogy megzavarják az uralkodók uralkodójának nyugalalmát. A szekerkerék csikordulása a kocsis megkorbácsolásához vezetett, és ha az illető üvöltött a csapásoktól, a büntetés csak súlyosbodott. A szülő nők visszafojtották kiáltásaikat, és a piac némajátéka valamiféle tébolydára emlékeztetett. „Amikor az uralkodó itt van, mindannyian megőrülünk – mondták az emberek, majd a mindenütt jelen lévő képek és beszűgő miatt sietősen hozzátették: – az örömtől.” A vályogváros imádtá uralkodóját, egyre bizonygatta, hogy imádják, bizonygatta szavak nélkül, mert a szavak abból a tiltott anyagból, a hangból születtek. Amikor a nagymogul újabb hadjáratba indult – soha véget nem érő (bár mindig diadalmas) csatáiba Gudzsarát és Rádzsaszhán, Kábul és Kasmír seregei ellen –, akkor a csend börtöne kitarult, trombiták meg hurrák harsantak, és az emberek végre elmondhattak egymásnak mindent, amit hosszú hónapokon át kénytelenek voltak elhallgatni: *Szeretlek. Anyám meghalt. Finom a levesed. Ha nem fizetted ki az adósságot, eltöröm mind a két karodat. Drágám, én is szeretlek.* Mindent.

A vályogváros szerencséjére a katonai ügyek gyakran elszóliították Akbart. Tulajdonképpen többnyire távol volt, és távollétében a tolongó szegények zsvaja és a szabadjára engedett építómunkások lármája nap mint nap bosszantotta a tehetetlen királynékat. A királynék egymás mellett feküdtek és nyögdecseletek, s hogy mivel terelték el egymás figyelmét, miféle szórakozást találtak egymásban elfüggönyözött lakrészükből, azt itt nem írjuk le. Csak a képzeletbeli királyné maradt tiszta, ő mondta el Akbar-nak, mekkora nélkülözést szenvednek az emberek, amiért a túlbuzgó hivatalnokok nyugalmat akarnak teremteni neki. Amint a nagymogul ezt megtudta, hatályon kívül

helyezte a parancsot, kevésbé szigorú építési minisztert nevezett ki, s ragaszkodott hozzá, hogy végiglovagoljon a város utcáin, ahol ezt kiáltotta az elnyomott alattvalóknak:

– Emberek, csapjatok akkora lármát, amekkora tetszik! Az élet zajos, és a túl nagy zaj annak a jele, hogy az élet szép. Mindannyian ráérünk majd hallgatni, amikor meghalunk. – A városban vidám ujjongás tört ki.

Aznap derült ki, hogy újfajta uralkodó ül a trónon, és hogy semmi a világon nem marad a régiben.

Az országban végre béke honolt, de a nagymogul lelke sosem volt nyugodt. Éppen most tért vissza legutóbbi hadjáratából; leverte a szúrati senkiházikat, de a menetelés és a háború hosszú napjai során elméje ugyanannyit küszködött filozófiai és nyelvészeti talányokkal, mint amennyit katonaiakkal. Abul-Fath Dzsálaluddín Muhammad, az uralkodók uralkodója, akit gyerekkora óta a „nagy” jelentésű Akbar néven ismeretek, később pedig a kifejezés tautológiája ellenére neve így egészült ki: a Nagy Akbar, a nagy nagy, a nagyságában nagy, a duplán nagy, aki oly nagy, hogy a címében szereplő ismétlés nem csupán illendő, hanem szükséges is, mert csak így lehet leírni dicsőségének dicsőségét, hogy ő a nagymogul, a porlepte, harcban megfáradt, diadalmas, elgondolkodó, hízársra hajlamos, kiábrándult, bajszos, költői, buja egyeduralkodó, aki túlságosan fenséges, túlságosan világot uraló és mindent összevetve túlságosan *sok* ahhoz, hogy egyetlen emberi lény legyen – e mindent árként elborító uralkodó, e világok elnyelője, e sokfejú szörny, aki csak többes szám első személyben beszél magáról, azon elmélkedett hosszú, fárasztó hazaútján, amelyen legyőzött ellenségeinek feje kíséerte lezárt cserépkorsókban, hogy milyen zavarba ejtő lehetőségeket rejt magában az egyes szám első személy, az „én”.

Ő, Akbar, sohasem nevezte magát „én”-nek, még bizalmas körben sem, még dühében vagy álmában sem. Ő „mi” volt – mi más is lehetett volna? Ő volt a Mi definíciója, megtestesülése. Beleszületett a többes számba. Amikor azt mondta, „mi”, természetesen és őszintén úgy gondolt magára, mint aki megtestesíti minden alattvalóját, minden városát, földjét, folyóját, hegyét és tavát, valamint határain belül az összes állatot, növényt és fát, az odafent repülő madarakat, a maró, alkonyati moszkítókat és a névtelen szörnyeket alvilági barlangjaikban, amelyek lassan rágják a dolgok gyökereit; úgy tekintett magára, mint minden győzelmének végösszegére, mint akiben ott lapul lefejezett vagy csupán rendreutasított ellenfeleinek jelleme, összes tulajdonsága, történelme, sőt még a lelke is; ráadásul úgy tartotta, hogy ő népe múltjának és jelenének tetőpontja, jövőjének hajtóereje.

Ez a „mi” jelenti az uralkodói létet – ám a közemberek, engedte most közel magához a gondolatot a méltányosság és a vita érdekében, alkalmasint kétségtelenül szintén többes számban gondolnak önmagukra.

Tévednek? Vagy (ó, micsoda csalárd gondolat!) ő téved? Talán az énnel e közösségi elképzelése jelenti azt, hogy az ember lény a világban, akármilyen lény; egy ilyen lény végső soron elkerülhetetlenül lény más lények között, a dolgok lényiségének része. A többes szám talán nem uralkodói kiváltság, talán nem is az ő isteni joga. Érvelhet tehát úgy, hogy mivel egy uralkodó gondolatai kevésbé fennkölt és kifinomult formában, de kétségkívül tükröződnek alattvalói gondolkodásában, ennek megfelelően elkerülhetetlen, hogy akik felett uralkodik, azok szintén „mi”-nek tekintsék magukat. Ők talán olyan többes számú entitásnak látják önmagukat, amelyet ők, gyermekeik, anyjuk, nagynénéik, munkaadóik, hit- és munkatársaik, klánjuk és barátaik alkotnak. Ők is több énnel látják magukat, az egyik énjük gyermekeik apja, a másik szüleik gyer-

meke; másnak tekintik magukat, amikor a munkaadójukkal beszélnek, és másnak, amikor otthon vannak a feleségükkel – röviden mindannyian egy zsák én, amely majd kireped a sokaságtól, akárcsak ő. Nincs tehát lényeges különbség az uralkodó és az alattvalók közt? És eredeti kérdése most új, meghökkentő formában fogalmazódott meg: ha sokénú alattvalóinak sikerül egyes számban gondolniuk magukra, akkor ő is lehetne „én”? Lehet olyan „én”, aki egyszerűen csak önmaga? Hol rejlenek ezek a csupasz, magányos „én”-ek a föld rengeteg „mi”-je alatt? Ez a kérdés megrémítette, miközben fehér lován lovagolt hazafelé rettenthetetlenül, verhetetlenül és – el kellett ismernie – pocakosodva; és amikor ez éjszaka ötlött fel benne, akkor nem könnyen tudott elaludni. Mit mondjon, amikor Dzsódhával találkozik? Ha egyszerűen azt mondaná, hogy „megjöttem” vagy „én vagyok”, vajon Dzsódhá nem venné-e a bátorságot, hogy egyes szám második személyben szólítsa meg, ahogy a gyerekeket, szeretőket és isteneket szokás? És mit jelentene ez? Hogy ő olyan, mintha Dzsódhá gyermeke lenne, vagy istenszerű, esetleg egyszerűen egy olyan szerető, akit ő is álmodik, akit ugyanolyan szenvedélyesen álmódott életre, ahogy ő álmódta Dzsódhát? Lehet, hogy ez a kis szó, ez a *te* a nyelv legizgatóbb szava? „Én”, mondogatta a bajsza alatt. *Itt vagyok „én”*. „Én” szeretlek. *Gyere ide „hozzám”*.

Egy utolsó ütközet zavarta meg a hazafelé úton folytatott elmélkedését. Még egy senkiházi hercegecskét le kellett vernie. Kerülőt kellett tennie a Káthiávár-félszigetre, hogy eltíporja Kucsh Nahín megátalkodott ránáját, a semmi királyát, a nagyszájú és még nagyobb bajsú fiatalembert (a nagymogul hiú volt a bajuszára, és rossz néven vette a versenytársakat), a feudális uralkodót, aki képtelen módon szeretett a szabadságról beszélni. Kinek és minek a szabadsága, hümmögte a nagymogul. A szabadság a gyermekek képzelgése, nőknek való játék.

Soha senki sem szabad. Serege úgy vonult a Gir-erdő fehér fáí közt, akár a némán közelgő dögvész, és Kucsh Nahín szánalmas kis erődje, amely a fák zizegő tetején látta a halál beköszöntét, lerombolta tulajdon tornyait, kitűzte a megadás zászlaját, és behódolva kegyelemért könyörgött. A nagymogul gyakran nem végezte ki legyőzött ellenfelét, hanem egyik lányát feleségül vette, és megvert apósának állást adott: jobb egy új családtag, mint egy rothadó hulla. Ezúttal azonban letépte a pökheni rána szép arcáról a bajuszt, és miszlikbe szabdalta a puhány álmodozót – saját kezűleg, a tulajdon kardjával, ahogy a nagyapja is tette volna, majd visszavonult a lakosztályába, hogy remegjen és gyászoljon.

A nagymogul szeme ferde vágású és nagy volt, s úgy tekintett a végtelenbe, ahogy egy álmodozó, ifjú hölgy vagy egy tengerész, aki a szárazföldet lesi. Telt ajka nőiesen csücsörödött. Ám e lányos vonások ellenére nagyszerű férfitpéldány volt, hatalmas és erős. Gyerekkorában pusztá kézzel ölt meg egy nőtény tigris, aztán tettétől zavarodottan örökre lemondott a húsevésről, és vegetáriánussá lett. Muzulmán vegetáriánus, harcos, aki csak békét akar, filozófus-király: mennyi ellentmondás. Ilyen volt a legnagyobb uralkodó, akit valaha ismert az ország.

A csata utáni mélabúban, amikor az est leszállt a lélektelen halottakra, a vérbe olvadó romos erőd alatt, ahol a közelben apró fülemüle éneke szólt – *biübiü, biübiü*, dalolta –, a nagymogul brokátsátrában vizezett bort kortyolgatott, és véres kezű felmenőin kesergett. Nem akart olyan lenni, mint vérszomjas ősei, még akkor sem, ha ősei a történelem legnagyobb alakjai voltak. Úgy érezte, ránehezdednek a martalóc múlt nevei, amelyek viselőitől az ő neve emberi vér zuhatagaiban eredt: nagyapjától, Báburtól, Ferghána hadurától, aki meghódította, bár mindig megvetette ezt az új területet, ezt

az Indiát, ahol túl nagy a gazdagság és túl sok az isten, Báburtól, a hadigéptől, akinek furcsamód nagy tehetsége volt ahhoz, hogy találóan fejezze ki magát; Bábúr előtt pedig Turán meg Mongólia gyilkos hercegeitől és mindenekelőtt a hatalmas Temüdzsintől – Dzsingisz kántól –, akinek köszönhetően neki, Akbarnak, el kellett fogadnia a *mongul* nevet, *mongolnak* kell lennie, holott nem az, vagyis nem érzi magát annak. Ő... *hindusztáni*. Az ő hordája se nem arany, se nem kék, se nem fehér. Magát a „horda” szót is csúnyának, trágárnak, durvának hallotta. Nem akart hordákat. Nem akart forró ólmot önteni legyőzött ellenségei fülébe, és nem akarta halálra zúzni őket az asztal alatt, amelyen a vacsoráját eszi. Unta a háborúkat.

Eszébe jutott gyermekkorra tanára, egy perzsa *mír*, aki azt mondta, hogy aki békében akar élni önmagával, annak békében kell élnie mindenki mással is. *Szulh-i-kul*, teljes békében. Ő nem akart kánságot. Ő országot akart.

Kucsh Nahín fiatal, karcsú és sötét ránája szörtelen és vérző arccal letérdelt Akbar lába elé, és várta a végzetes csapást.

– A történelem ismétli önmagát – mondta. – Hetven éve a nagyapád is így ölte meg az én nagyapámat.

– A mi nagyapánk – felelte a nagymogul a szokásnak megfelelő fejedelmi többsében, mert nem ez volt a megfelelő alkalom ahhoz, hogy az egyes számmal kísérletezzék: ez a nyomorult nem érdemi meg a kiváltságot, hogy tanúja legyen – barbár volt, akiben költő lakott. Mi viszont költő vagyunk, akinek barbár múltja és barbár haditettei vannak, amelyekről irtózunk. Így bebizonyosodik tehát, hogy a történelem nem ismétli önmagát, hanem előrehalad, s hogy az Ember képes a változásra.

– Különös megjegyzés ez egy hóhértól – mondta az ifjú rána halkán. – De a Halállal fölösleges vitatkozni.

– A te időd eljött – bölintott a nagymogul. – Úgyhogy mielőtt elindulsz, mondd el nekünk őszintén, miféle Paradicsomra számítasz, amikor átlépsz a fátylon.

A rána fölemelte megcsonkított arcát, és a nagymogul szemébe nézett.

– A Paradicsomban az „istentisztelet” és a „vita” szó egy és ugyanaz – jelentette ki. – A Mindenható nem zsarnok. Isten házában minden hang szabadon beszélhet, hiszen ily formában nyilvánul meg odaadása.

Idegésítő, szenteskedő fiatalember volt, ez kétségtelen, Akbar azonban bosszúsága ellenére meghatódott.

– Megígérjük neked, hogy az istentiszteletnek e házát itt, a földön építjük fel – mondta a nagymogul. Aztán egy *Allah akbar*, azaz „Isten nagy” vagy esetleg „Isten Akbar” kiáltással lenyisszantotta a nagyképű kis pojáca pimasz, didaktikus és ezért hirtelen feleslegessé váló fejét.

A rána megölését követő órákban a nagymogult megszállta a magány ismerős démona. Valahányszor valaki egyenrangúként beszélt vele, ő felbőszült, és ez fogyatékos-ság, tudta jól. A király dühe mindig fogyatékos-ság; egy dühös király olyan, mint az az isten, aki hibákat vét. És itt rejtőzött benne egy újabb ellentmondás. Ő nem csupán barbár filozófus és a nyafkák gyilkosa, hanem egoista is, a szolgálkúség és a talpnyalás rabja, aki azonban sohasem vágyott olyan világ után, amelyikben pontosan azt az embert tudná megtalálni, aki egyenrangú vele, akivel fivéreként találkozhatna, akivel szabadon beszélhetne, ahol taníthatna és tanulhatna, örömet adhatna és kaphatna, olyan világ után, amelyben lemondhat a hódítás kárörvendő kielégüléséről a társalgás szelídebb, mégis kimerítőbb öröméért. Létezik-e ilyen világ? Milyen úton lehet elérni? Van-e ilyen ember valahol a világban, vagy éppen most végezte ki? Mi van, ha a bajszos

rána volt az egyetlen? Most kaszabolta le az egyetlen embert a földön, akit szerethetett volna? A nagymogul gondolatai borgőzősek és érzelősek voltak, szemét részeg könnyek homályosították el.

Hogy lehet belőle olyan ember, amilyen lenni akar? Az *akbar*, a nagy? Hogyan?

Nem volt kivel beszélgetnie. Földüket testőrét, Bhakti Rám Dzsaint kiharcolta a sátorból, hogy nyugodtan ihasson. Az olyan testőr, aki nem hallja gazdája karattyolását, áldás, de Bhakti Rám Dzsain már megtanult a szájáról olvasni, ami sokat levont az értékéből, mert ily módon ugyanúgy hallgatózott, mint mások. *Az uralkodó megőrült*. Ezt mondják: mindenki ezt mondja. A katonái, a népe, a feleségei. Valószínűleg Bhakti Rám Dzsain is ezt mondja. Nem vágták a képébe, mert óriási férfi és hatalmas harcos volt, mint az ősi mesék hősei, azonkívül az uralkodók uralkodója is, és ha egy ilyen be akar golyózni egy kicsit, akkor kik ők, hogy vitatkozzanak? Az uralkodó azonban nem őrlött meg. Az uralkodó nem volt elégedett a léttel. Arra törekedett, hogy valamivé váljék.

Nos, legyen. Megtartja az ígéretet, amelyet a halott káthiávari hercegecskének tett. Diadalvárosának szívében megépíti majd az istentisztelet házát, a vita helyét, ahol mindenki mindent mindenkinek elmondhat minden témáról, akár Isten nemlétéről és az uralkodók elűzéséről is. Alázatot tanul majd abban a házban. Nem, most nem tiszteséges önmagához. Nem „tanul”. Inkább emlékezteti magát, és előássa azt az alázatot, mely ott lapul mélyen a szívében. Ez az alázatos Akbar talán az ő legjobb énje, akit száműzetésben töltött gyermekora körülményei teremtettek meg, s akit most felnőtt pompa vesz körül, mégis megvan még; ez az én nem győzelemben, hanem vereségben született. Mostanában minden a győzelemről szól, de a nagymogul mindent tudott a vereségről. A vereség volt az apja. Neve Humájún.

Nem szeretett az apjára gondolni. Apja túl sok ópiumot szívott, elvesztette a birodalmát, és csak akkor szerezte vissza, amikor úgy tett, mintha síitává lett volna (és elkötyavetyélte a Kohinoor gyémántot), úgyhogy a perzsa király adott neki sereget, amellyel harcolhatott, és miután visszaszerezte trónját, csaknem azonnal meghalt, mert legurult a könyvtár lépcsőjén. Akbar nem ismerte apját. Ő maga Szindben született, miután Humájún kikapott Cshauszánál, majd elmenekült Perzsiába, s magára hagyta fiát. *Tizennégy hónapos fiát*. Akit apja fivére és ellensége talált meg és nevelt fel, a kandahári Aszkarí bácsi, a vadember Aszkarí bácsi, aki maga ölte volna meg Akbart, ha a közelébe férközhet, ami nem ment, mert a felesége mindig az útját állta.

Akbar élt, mert nagynénje úgy akarta. És Kandahárban megtanították a túlélésre, a harcra, a gyilkolásra meg a vadászatra, és sok mást is tanult anélkül, hogy tanították volna, például hogy miképp vigyázzon magára, hogyan tartsa a száját, nehogy kimondja azt a nem megfelelő dolgot, ami miatt esetleg megölik. Az elveszettek, a vesztés méltóságát, meg hogy miképp tisztítsa meg a lelkét, és fogadja el a vereséget, hogy miképp engedjen, és kerülje el annak csapdáját, hogy túl erősen kötődik valamihez, és általában a magárahagyatottságot, különösen az apátlanságot, az apák kevésségét, az apátlanság kevésségét és a kevesek legjobb védekezési módjait a többekkel szemben: a befelé fordulást, az előrelátást, a ravaszságot, az alázatot és a jó perifériás látást. A kevésség sok leckéjét. A kisebbedést, amelyből a növekedés indulhat.

Voltak azonban olyan dolgok, amelyeket senki sem tanított meg neki, és amelyeket sohasem tanult meg.

– Mi vagyunk India uralkodója, Bhakti Rám Dzsain, de nem tudjuk leírni a tulajdon átkozott nevünket! – ordította testőrének hajnalban, amikor az öreg segített neki tisztálkodni.

– Igen, ó, legáldottabb személyiség, sok fiú atyja, sok feleség ura, a világ uralkodója, a föld meghódítója – mondta Bhakti Rám Dzsain, miközben átnyújtott egy törülközőt. Az uralkodó felkelésének órája a hízelgés órája is volt egyben. Bhakti Rám Dzsain büszkén viselte az első osztályú hízelgő rangját, és mestere volt a halmozott talpnyalás néven ismert cirkalmas, régi stílusú iskolának. Csak az olyan ember tud halmozottan hízelegni, aki kiválóan emlékszik a túlzott magasztalás barokkos kifejezéseire, a kellő ismétlések mennyiségére és a sorrend megfelelő pontosságára. Bhakti Rám Dzsain memóriája tévedhetetlen volt. Órákon át tudott talpat nyalni.

A nagymogul látta, hogy tulajdon arca oly fenyegetően tekint rá a meleg víz felületéről, akár a végzet előjele.

– Mi vagyunk az uralkodók uralkodója, Bhakti Rám Dzsain, de nem tudjuk elolvasni a tulajdon törvényeinket. Ehhez mit szölsz?

– Igen, ó, bírák legigazságosabbika, sok fiú atyja, sok feleség ura, a világ uralkodója, a föld meghódítója, minden teremtményének gazdája, minden létezés összefogója – felelte Bhakti Rám Dzsain, belemelegedve feladatába.

– Mi vagyunk a legfelsőbb ragyogás, India csillaga, a dicsőség napja – mondta a nagymogul, aki maga is tudott egyet-mást a hízelgésről. – Mégis abban a szaros porfészekben nevelkedtünk, ahol a férfiak azért baszták a nőket, hogy gyerekeik legyenek, a fiúkat meg azért, hogy férfi legyen belőlük... úgy nevelkedtünk, hogy figyeltük a támadót, aki lesben állt, és a harcost, aki szemből rontott ránk.

– Igen, ó, vakító fény, sok fiú atyja, sok feleség ura, a világ uralkodója, a föld meghódítója, minden teremtményének gazdája, minden létezés összefogója, legfelsőbb ragyogás, India csillaga, a dicsőség napja – felelte Bhakti Rám Dzsain, aki lehet, hogy süket volt, de azt tudta, hogyan fogadja a célzást.

– Hát így kell nevelkednie egy uralkodónak, Bhakti Rám Dzsain? – mennydörögte a nagymogul, és dühében átesett a mosdóedényen. – Írástudatlanul, a seggét féltve, vademberként... ilyennek kell lennie egy fejedelemnek?

– Igen, ó, bölcsek bölcse, sok fiú atyja, sok feleség ura, a világ uralkodója, a föld meghódítója, minden teremtményének gazdája, minden létezés összefogója, legfelsőbb ragyogás, India csillaga, a dicsőség napja, az emberi lelkek ura, népe sorsának kovácsa – felelte Bhakti Rám Dzsain.

– Úgy teszel, mintha nem tudnál az ajkunkról olvasni! – üvöltötte a nagymogul.

– Igen, ó, látnokoknál többet látó, sok fiú...

– Kecske vagy, akinek el kéne vágni a torkát, hogy megehessük ebédre a húsát.

– Igen, ó, isteneknél könyörületesebb, sok...

– Anyád egy disznóval baszatta meg magát, hogy megszülhessen téged.

– Igen, ó, minden beszélőnél világosabban beszélő, s...

– Mindegy – mondta a nagymogul. – Most már jobban érezzük magunkat. Menj. Távozhatsz.

És itt volt megint Szíkrí, a vörös palota ablakaiban fényes selymek lobogtak zászlóként, s úgy szikrázott a hőségben, akár valami mákonyos látomás. Itt volt végre az ott-hon a maga kevély páváival és táncos lányaival. Ha a háború szaggatta világ a nyers igazság volt, akkor Szíkrí gyönyörű hazugság. A nagymogul úgy tért haza, ahogy a dohányos tér meg a pipájához. Ő volt a varázsló. E helyen új világot varázsol, valláson, területen, rangon és törzsön túli világot. A világ legszebb női itt vannak, és mindannyian a feleségei. Az ország legragyogóbb tehetségei itt gyűltek össze, köztük a Kilenc Ékkő, a legragyogóbbak kilenc legragyogóbbika, és az ő segítségükkel nincs olyan, amit ne

tudna megvalósítani. És itt van Bírbal, a legjobb a kilenc közül, aki a legjobbak legjobbika. Az első számú minisztere és az első számú barátja.

Az első számú miniszter és a kor legnagyobb szelleme a Hiran Mínárnál, az elefántfogak tornyánál üdvözölte. A nagymogulból előbújt a kisördög.

– Bírbal – kérdezte, miközben leszállt a lováról –, válaszolnál egy kérdésünkre? Már régen várunk arra, hogy megkérdezzük.

A legendás szellemű és bölcsességű első miniszter alázatosan meghajolt.

– Ahogy óhajtod, *Dzsahánpanáh*, világnak menedéke.

– Nos tehát – mondta Akbar –, melyik volt előbb, a tyúk vagy a tojás?

Bírbal azonnal válaszolt:

– A tyúk.

Akbar meghökkent.

– Honnan tudod olyan biztosan? – tudakolta.

– *Huzúr* – felelte Bírbal –, azt ígértem, csak egyetlen kérdésre válaszolok.

Az első számú miniszter és a nagymogul a városfalon állt, nézték a köröző varjakat.

– Bírbal – tűnődött Akbar –, mit gondolsz, hány varjú van a birodalmunkban?

– *Dzsahánpanáh* – felelte Bírbal –, pontosan kilencszázkilencvenkilencezer-kilencszázkilencvenkilenc.

Akbar gondolkodóba esett.

– Tegyük fel, hogy megszámlatjuk őket – mondta –, és mi van, ha többen vannak?

– Az azt jelenti – felelte Bírbal –, hogy eljöttek hozzájuk a barátai a szomszédos királyságból látogatóba.

– És ha kevesebben vannak?

– Akkor a mieink közül mentek néhányan világot látni.

Egy nagy nyelvész várakozott Akbar udvarában, egy távoli nyugati földről érkezett látogató: egy jezsuita pap, aki folyékonyan beszélt és vitázott több tucat nyelven. Megkérte rá a nagymogult, hogy derítse ki, mi az anyanyelve. Amíg a nagymogul a feladaton tűnődött, első számú minisztere megkerülte a papot, és hirtelen kegyetlenül farba billentette. A pap egy sor káromkodást hallatott – de nem portugálul, hanem olaszul.

– Figyeld meg, *Dzsahánpanáh* – mondta Bírbal –, hogy amikor valakinek sértéseket kell mondania, akkor mindig az anyanyelvét választja.

– Ha ateista lennél, Bírbal – kérdezte a nagymogul első számú miniszterét –, mit mondanál a nagy világvallások hívóinek?

Bírbal hívó bráhmín volt Trivikrampurból, de habozás nélkül válaszolta:

– Azt mondanám nekik, hogy véleményem szerint ők is ateisták egyben; én csupán eggyel kevesebb istenben hiszek, mint ők.

– Hogyan? – kérdezte a nagymogul.

– Minden hívőnek jó okai vannak arra, hogy a sajátján kívül más istenben ne higgyen – mondta Bírbal. – Úgyhogy ők maguk szolgáltatnak nekem okot arra, hogy én egyikben se higgyek.

Az első számú miniszter és a nagymogul a Khvábgáhnál, az álmok helyénél állt, és az Anúp Talaónak, az uralkodói medencének, a páratlan medencének, a minden lehetséges medence legjobbjának csendes víztükrét nézték, amelyről azt mondták, hogy amikor a birodalom bajban van, a víz figyelmeztet erre.

– Bírbal – mondta Akbar –, mint tudod, kedvenc királynénk sajnálatos módon nem létezik. Bár mind közül őt szeretjük a legjobban, az összes többinél jobban csodáljuk, és még az elveszett Kohinoornál is többre értékeljük, ő vigasztalhatatlan. „Még a leg-

csúnyább, legrosszabb természetű hárpia feleséged is hús-vér asszony”, mondja. „A végén nem tudok majd versenyre kelni vele.”

Az első számú miniszter ezt tanácsolta a nagymogulnak:

– *Dzsahánpanah*, meg kell mondanod neki, hogy pontosan *a végén* lesz a diadala nyilvánvaló mindenki előtt, mert a végén egyik királyné sem fog nála jobban létezni, ő viszont egy életen át élvezzi a szerelmedet, és hírneve korszakokon át ível majd. A valóságban tehát, bár igaz, hogy nem létezik, az is igaz, hogy ő az, aki él. Ha nem létezne, akkor amott, a nagy ablak mögött senki sem várna arra, hogy visszatérj.

Dzsódhára a nővérei, a feleségtársak nehezteltek. Hogyan választhatja a hatalmas uralkodó egy olyan nő társaságát, aki nem létezik? Amikor a nagymogul elmegy, akkor legalább Dzsódhának sem kéne jelen lennie; neki nem lenne dolga, hogy a valóságosan létezőkkel lebzseljen. El kéne tűnnie, mint a jelenésnek, ami valójában, be kéne csusszannia egy tükörbe vagy egy árnyékba, és ott maradnia. Hogy nem teszi, következettek az élő királynék, az olyan nevetlenség, amilyenre az embernek számítania kell egy képzeletbeli lénytől. Hogyan cseperedhetett volna úgy fel, hogy megismerje az illetet, amikor egyáltalán nem cseperedett fel? Tudatlan kitaláció, és megérdemli, hogy semmibe vegyék.

A nagymogul rakta őt össze, füstölögtek, még hozzá úgy, hogy mindannyiuktól lopott hozzá tulajdonságokat. A nagymogul azt mondja, ő a dzsódhpuri herceg lánya. De nem az! Az egy másik királyné, és nem a lány, hanem a hűg. A nagymogul abban is hitt, hogy kitalált kedvese az anyja elsőszülött fiának, régen várt elsőszülött fiának, aki azért fogant, mert megáldotta egy szent, az a szent, akinek hegyi kunyhója mellett e diadalváros épült. De Dzsódhá nem Szalím herceg anyja, mivel Szalím herceg igazi anyja, Rádzskumár Hírá Kunvári, akit Mariam-uz Zamáni néven ismernek, az améri Bhármal rádzsa lánya, a Kaccshváhá család tagja, és ezt ő szomorúan el is mondja mindenkinek, aki meghallgatja. Tehát: a képzeletbeli királyné határtalan szépsége az egyik hitvestől ered, hindu vallása egy másiktól, mérhetetlen vagyona pedig egy harmadiktól. A vérmérsékletét azonban Akbar teremtette meg. Egyetlen igazi asszony sem ilyen, ennyire tökéletesen figyelmes, ennyire igénytelen, ennyire végtelenül szolgálatkész.

Ő maga a lehetetlen, a tökély fantáziaképe. Félték tőle, mert tudták, hogy lehetetlen lévén ellenállhatatlan, és hogy az uralkodó ezért szereti őt a legjobban. Gyűlölték, mert ellopta a történetüket. Ha meg tudták volna ölni, megölik, de amíg a nagymogul rá nem un, vagy maga meg nem hal, addig Dzsódhá halhatatlan. A nagymogul halála nem volt elképzelhetetlen, de a királynék egyelőre nem képelték el. Egyelőre némán viselték fájalmukat. „A nagymogul megőrült”, morogták befelé, de józanul tartózkodtak attól, hogy kiejtsék e szavakat. És amikor az uralkodó embereket gyilkolászva vágatott valahol, magára hagyták a képzeletbeli hitvest. Sosem mondták ki a nevét. *Dzsódhá*, *Dzsódhái*. Egyedül bolyongott a palotában. Magányos árny volt, akit áttört kőfalak mögött pillantottak meg. Szövet volt, amelyet a szellő lebbent fel. Éjszakánként a Páncs Mahal kis kupolája alatt állt, onnan leste a láthatáron az uralkodót, aki őt valóságossá tette.

Dzsódhá tudta, hogy nagy hírű férjének boszorkányság lappang a vérében. Mindenki hallott Dzsingisz kán szellemidézéseiről, arról, hogy állatokat áldozott, titokzatos gyógyfűveket használt, és hogy a fekete mágia segítségével sikerült nyolcszáz ezer utódot nemzenie.

Mindenki hallotta azt a mesét, hogy Tamerlán, miután meghódította a földet, megpróbált a csillagokig emelkedni, hogy meghódítsa a mennyet is. Mindenki ismerte a

történetet, hogy Bábur megmentette a haldokló Humájún életét, mert a betegségük körül járkálva eltérítette a Halált a fiútól az apához, így áldozva fel magát, hogy fia élhessen. Ezeket a Halállal meg az Ördöggel kötött sötét paktumokat örökölte a férje, és Dzsódhá léte bizonyította, mennyire erősen járja át az uralkodót a mágia.

Az igazi élet álomból való megteremtése emberfeletti teljesítmény, amely az istenek előjogait bitorolja. Abban az időben Szíkríben hemzsegtek a költők és a festők, azok a páváskodó egoisták, akik maguknak követelik a nyelv és a kép hatalmát, hogy gyönyörű valamiket varázsoljanak üres semmiből, de se költő, se festő, se muzsikus, se szobrász még csak a közelébe sem jutott annak, amit a nagymogul, a tökéletes ember elért. Az udvarban nyüzsögtek az idegenek is, pomádézott külhoniak, viharvert kereskedők, keskeny arcú nyugati papok, akik csúnya, taszító nyelven hengegtek hazájuk, istenük, királyuk fenségével. Amikor a nagymogul megmutatta Dzsódhának hegyeik és völgyeik képét, amelyet magukkal hoztak, Dzsódhá a Himalájára meg Kasmírra gondolt, és csak nevetett azon, hogy a külföldieknek milyen nyomorúságos elképzelésük van a természeti szépségről, kacagott a *vaal*jaikon meg az *aal*pjaikon, ezeken a félszavakkal kifejezett féldolgokon. Királyaik vademberek, istenüket meg egy fához szögezték. Mihez kezdjen ő ilyen nevetséges alakokkal?

Azért jöttek, hogy keressék a... pontosan mit is? Semmit, aminek haszna van. Ha egy kis bölcsesség szorult volna beléjük, világosan látnák utazásuk hiábavalóságát. Az utazás értelmetlen dolog. Elmozdítja az embert arról a helyről, amelyben létének értelme van, és amelynek értelmet ad cserébe azért, hogy neki szenteli az életét, s olyan tündérországokba vezérli, ahol az ember jelenléte tökéletes képtelenségnek látszik.

Igen: ez a hely, Szíkrí, tündérország volt nekik, ahogy Dzsódhá sem tudta felfogni az ő Angliájukat és Portugáliájukat, az ő Hollandiájukat és Franciaországukat. A világ nem egyetlen egész volt.

– Mi az ő álmuk vagyunk – mondta a nagymogulnak. – És ők a miénk.

Szerette az uralkodót, mert ő sohasem hessegette el a véleményét, sohasem ütötte agyon fenséges kezével.

– De képzeld el, Dzsódhá, hogy felébredhetünk mások álmaiban, és megváltoztathatjuk őket, és megvan a kurázsink, hogy meghívjuk őket a miénkbe – mondta a férfi, miközben egy este a *gandzsifá* kártyát csapkodták. – Mi van, ha az egész világ egyetlen éber álom lesz? – Dzsódhá a férfit, amikor az éber álmokról beszélt, nem nevezhette képzeltgőnek, mert ő vajon mi más lenne?

Soha nem hagyta el a palotát, amelyben egy évtizeddel ezelőtt felnőttként született annak a férfinak, aki nem csupán a teremetője, hanem a szeretője is volt. Igaz: ő a felesége és a gyermeke is lett egyben. Ha elhagyná a palotát, legalábbis mindig így gyanította, a varázslat megtörne, és ő megszűnne létezni. Talán megtehetné, ha a nagymogul ott lenne mellette, hogy hitének erejével életben tartsa, de ha egyedül van, esélye sincs. Szerencsére nem vágyott rá, hogy eltávozzék. A falakból és függönyökből készült folyosók labirintusa, amely összekötötte a palotaegyüttes különböző épületeit, minden utazási lehetőségről gondoskodott. Ez volt az ő kis univerzuma. A hódítók érdeklődése nem hajtotta máshová. Hadd legyen a világ másoké. Ez a köerődítmény az övé.

Múlt nélküli asszony volt, nem volt története, illetve csak olyan, amilyennel az uralkodó jónak látta felruházni, és amelyet a többi királyné keserűen kétségbe vont. Önálló létezésének kérdése, hogy van-e neki ilyen, újra meg újra felmerült, akár akarta, akár nem. Ha Isten elfordítaná arcát teremtményétől, az Embertől, vajon az Ember egyszerűen megszűnne-e létezni?

Ez volt a kérdés nagyvonalú változata, de őt az önző, kicsinyes változat nyugtalanította. Vajon akarata független-e attól a férfitől, aki őt a létezésre kényszerítette? Vajon csak azért létezik-e, mert e férfi felfüggesztette a hitetlenségét az ő létezésének lehetőségét illetően? Ha e férfi meghal, vajon élhet-e ő tovább?

Érezte, hogy gyorsabban ver a pulzusa. Valami történni fog. Érezte, hogy erősödik, hogy szilárdul. *A férfi közeledik.*

A nagymogul belépett a palotába, és ő érezte közelgő vágyának erejét. Igen. Valami történni fog. Érezte lépteit a szívében, látta őt önmagában, ahogy egyre nő, miközben feléje halad. Ő volt a férfi tükre, mert az uralkodó így teremtette meg, de önmaga is volt egyben. Igen. Most, hogy a teremtés befejeződött, szabadon lehet az a személy, akit a férfi teremtett, szabadon, mint mindenki más, a határokon belül, amelyeket természetük alkot. Milyen erős lett hirtelen, mennyire vérrel és haraggal teli. A férfi korántsem uralkodik fölötte korlátlanul. Neki csak következetesnek kell lennie. Soha nem érezte még következetesebbnek magát. Természete úgy zúgott benne, mint az ár. Ő nem szolgálalkú. Nem szereti a szolgálalkú nőket.

Először is leszidja. Hogy maradhat távol ilyen sokáig? Távollétében neki sok csel-szövással meg kellett küzdenie. Itt mindenki megbízhatatlan. A falnak is füle van. Megharcolt mindennel, és biztonságban megőrizte a palotát az ő visszatéréséig, megbirkózott a személyzet apró, önző árulásaival, megzavarta a falakra tapadó, kémkedő gyíkokat, lecsendesítette az összeesküvő egerek nyüzsgését. És mindezt úgy, hogy egyre halványabbnak érezte magát, miközben az életben maradásért folytatott küzdelem szinte minden akaraterejét lekötötte. A többi királyné... nem, a többi királynét nem fogja megemlíteni. A többi királyné nem létezik. Csak ő létezik. Ő is varázsló. Varázsló a maga erejéből.

Csak egy férfi van, akit meg kell igéznie, és ő itt van. Nem fog elmenni a többi királynéhoz. Ahhoz megy, aki örömet szerez neki. Aki tele van vele, az iránta érzett vágyával, azzal a valamivel, ami történni fog. Ő a férfi vágyainak mestere. Ő tud mindent.

Nyílt az ajtó. Dzsódhá létezett. Halhatatlan volt, mert a szerelem teremtette meg.

A férfi kokárdás aranyturbánt és aranybrokát kabátot viselt. Úgy viselte meghódított földjének porát, akár egy hadi érdemrendet. Szégyenlős vigyor ült az arcán.

– „Én” gyorsabban akartam hazaérni – mondta. – „Engem” feltartottak. – Valami zavar és bizonytalanság volt a beszédében. Mi a baja?

Dzsódhá úgy határozott, nem vesz tudomást erről a rá olyannyira nem jellemző habozásról, és folytatja, ahogy eltervezte.

– Szóval, „akartál” – mondta, miközben szálegyenesen állt köznapi ruhájában, és selyem fejkendővel takarta arca alsó felét. – A férfi nem tudja, mit akar. A férfi nem azt akarja, amiről azt mondja, hogy akarja. A férfi csak azt akarja, amire vágyik.

A nagymogult zavarba ejtette, hogy Dzsódhá elengedi a füle mellett az egyes számot, amellyel megtisztelte, amelyet arra szánt, hogy Dzsódhá elájuljon az örömtől, s amely legújabb felfedezése és szerelmének kinyilvánítása volt. Zavarba ejtette és kicsit felbosszantotta.

– Hány férfit ismertél, hogy ilyen jól értesült vagy? – kérdezte homlokát ráncolva és közelebb lépve hozzá. – Férfiakat álmodtál magadnak, amíg „én” távol voltam, vagy találtál olyan férfiakat, akik örömet szereztek neked, és akik nem álmok voltak? Vannak olyan férfiak, akiket „nekem” meg kell ölnöm? – Ezúttal Dzsódhá biztosan észreveszi a névmás forradalmi, erotikus újdonságát. Most biztosan megérti, amit mondanivaló akar.

Dzsódhá nem értette. Azt hitte, tudja, mi kelti fel a férfi vágyát, és csak a szavakra gondolt, amelyekkel megszerezheti őt magának.

– A nők kevesebbet gondolnak a férfiakról általában, mint a férfiak túlnyomó többsége képzeletben. A nők ritkábban gondolnak a tulajdon urukra, mint ahogy uruk hinni szereti. A nőknek kevésbé kellene a férfiak, mint a férfiaknak a nők. Ezért olyan fontos egy jó asszonyt lekötöni. Ha nem köti le az ember, akkor biztosan megszökik.

Nem öltözött ki a fogadására.

– Ha babákat akarsz – mondta –, menj át a babaházba, ahol várnak rád, cicomázzák magukat, nyávognak és húzgálják egymás haját. – Ez hiba volt. Most megemlégette a királynékat. A férfi szemöldöke összeszaladt, tekintete elborult. Dzsódhá rosszat lépett. A varázs csaknem megtört. Tekintetének minden erejét a férfit zúdította, és ő visszatért hozzá. A mágia működött. Felemelt hangon folytatta. Nem hízelgett a férfinak. – Máris úgy festesz, mint egy öregember – mondta. – A fiaid azt fogják hinni, a nagypjuk vagy. – Nem gratulált a diadalaihoz. – Ha a történelem más utat követett volna – mondta –, akkor még mindig a régi istenek uralkodnának, azok az istenek, akiket legyőztél, a sok végtagú, sokfejű istenek, akik a büntetés és a törvények helyett történetekkel és tettekkel vannak teli, azok az istenek, akik a cselekvés istennője mellett állnak, a táncoló istenek, a nevető istenek, a villámcsapások és a fuvola istenei, az a sok-sok isten, és ez talán javítaná a helyzetet. – Tudta, hogy gyönyörű, és most, amikor leeresztette vékony selyemfátylát, és felfedte szépségét, a férfi elveszett. – Amikor egy fiú megálmodik egy nőt, nagy mellet és apró agyat ad neki – mormolta Dzsódhá. – Amikor egy uralkodó elképzeli egy feleséget, rólam álmodik.

Mestere volt a karmolás hét fajtájának, amely a körmök segítségével fokozza a szerelem élvezetét. Mielőtt a férfi elindult hosszú útjára, megjelölte őt a Három Mély Nyommal, amelyet jobb kezének három ujjával ejtett a hátán, mellkasán és heréjén: hogy emlékezzék rá. Most, hogy a férfi hazatért, borzongásra készíthette, szó szerint felállíthatta a szőrszálaikat úgy, hogy körmeiket az arcára, az alsó ajkára és a mellkasára helyezte, pedig nyomot sem hagyott rajtuk. Vagy megjelölhette egy félhold alakú nyommal a nyakán. Lassan belenyomhatta körmeiket a férfi arcába. Végrehajthatta rajta a Nyúlugratást, megjelölve mellbimbójának udvarát anélkül, hogy bárhol másutt érintette volna a testét. Élő asszony nem volt olyan jártas a Pávaláb kényes műveletében, mint ő: hüvelykujját a férfi bal bimbójára helyezte, másik négy ujjával pedig „körbesétált” a mellkasán, és hosszú körmeiket, ívelt, karomszerű körmeiket, amelyeket erre a szent pillanatra várva őrzött és élesztett, belevájta a nagymogul bőrébe, és olyan nyomot hagyott velük, amelyet a páva, amikor a sárban sétál. Tudta, mit fog mondani a férfi, miközben ő e dolgokat műveli. Elmondja majd, hogy harci sátra magányában lehunyta szemét, utánozta Dzsódhá mozdulatait, azt képzelte, körmei Dzsódhá körmei, s eközben feltámadt benne a vágy.

Várta, hogy a férfi ezt mondja, de ő nem mondta. Valami megváltozott. Türelmetlenséget látott benne, szinte ingerültséget, olyan bosszúságot, amelyet nem értett. Mint ha a szerelmi művészet sok finomsága elveszítette volna bűverejét, és a férfi egyszerűen csak arra vágya, hogy birtokolja őt, semmi többre. Megértette, hogy a férfi megváltozott. És most minden más is megváltozik majd.

Ami a nagymogul illeti, ő mások jelenlétében soha többé nem beszélt magáról egyes számban. Többes számú volt a világ szemében, többes számú még az őt szerető nő előtt is, és többes számú maradt. Tanult a leckéből.